

**O VYBRANÝCH SOCIOLOGICKO-POLITOLOGICKÝCH
OTÁZKACH SKÚMANIA VOJENSKÝCH PREVRATOV
V KONTEXTE SÚČASNEJ TEÓRIE BEZPEČNOSTI**
**ON SELECTED SOCIOLOGICAL AND POLITOLOGICAL ISSUES
OF MILITARY COUP D'ÉTAT IN CONTEMPORARY SECURITY
THEORY**

*František Škvrnda*¹

Cieľom príspevku je načrtnúť základné sociologicko-politologické východiská skúmania vojenských prevratov ako zvláštnej a protirečivej bezpečnostno-politickej oblasti. Vychádza sa z interdisciplinárneho chápania pojmu vojenský prevrat. Poukazuje sa na pozíciu a rolu vojakov v politike a spoločnosti v interpretácii západnej politológie a sociológie a na pôsobenie vojakov v politike a ich zasahovanie do nej po druhej svetovej vojne. Uskutočňuje sa klasifikácia vojenských prevratov a uvádzajú sa vojenské prevraty, ku ktorým došlo v štátoch NATO. Skúmanie vojenských prevratov v súčasnej západnej sociológii a politológii má marginálny charakter, pričom sa uplatňuje dvojaký prístup k nim. Skúma sa pritom aj dilema, či „zlý“ vojenský prevrat môže prispieť k „dobrej“ zmene nedemokratického režimu.² Kľúčové slová: bezpečnosť, civilno-vojenské vzťahy, ozbrojené sily, štátny prevrat, vojenský prevrat, vojenské prevraty v štátoch NATO

The purpose of the paper is to outline the basic sociological and politological background of the study of military coups as a special and controversial security and political field of study. It is based on an interdisciplinary understanding of the concept of a military coup. Paper points to the position

¹ František Škvrnda, doc. PhDr., CSc. Katedra medzinárodných politických vzťahov, Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolozemská 1, 852 35 Bratislava, e-mail: frantisek.skvrnda@euba.sk

Autor v minulosti pôsobil vo vojsku, bezpečnostnom sektore a na ministerstve zahraničných vecí. Na Fakulte medzinárodných vzťahov pracuje od roku 2002. Od roku 2007 je členom Katedry medzinárodných politických vzťahov. K hlavným oblastiam jeho vedeckého záujmu patrí teória svetovej politiky, teória medzinárodnej bezpečnosti a sociológia bezpečnosti s dôrazom na súčasnosť. Hlásia sa k marxizmu a kritickým teóriám.

² Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 2/0072/15 Stratégia transformácie spoločnosti v kontexte civilizačnej analýzy.

and role of soldiers in politics and society in the interpretation of Western political science and sociology. It also points to the involvement of soldiers in politics and their interference with it after the Second World War. A classification of military coups within the NATO member states are reported. Studying of military coups in contemporary Western sociology and political science is marginal in nature and where the dual approach is applied. The dilemma of whether a „bad“ military coup can contribute to a „good“ change of the undemocratic regime is investigated as well.

Key words: security, civil-military relations, armed forces, coup d'état, military coup, military coups in NATO states

JEL: Z00, N40

1 Úvod

Neúspešný pokus o vojenský prevrat v Turecku v júli 2016 odhalil aj nedostatočnú reflexiu tohto fenoménu v súčasných sociálnych vedách, predovšetkým jeho bezpečnostného (bezpečnostno-politického) aspektu. V tomto prípade vznikla aj citlivá otázka, ako sa dajú v členskom štáte NATO – kde by to malo byť z právnych, politických i bezpečnostných (vojenských) dôvodov formálne nemožné – opakovane uskutočniť (aj po rozpade bipolarity) vojenské prevraty či pokusy o ne?

Turecko predstavuje špecifický prípad. Je síce členom NATO a má (slabnúce?) ambície vstúpiť do EÚ, ale spravidla sa nepovažuje za súčasť Západu. Navyše v posledných rokoch vo svojej politike podniklo viaceré neštandardné kroky, ktoré vyvolávajú diskusie, aké sú (a budú) jeho zahraničnopolitické (bezpečnostné) pôsobenie a orientácia.

K ozbrojeným násilným zmenám politickej moci a pokusom o ňu v rôznych podobách v posledných rokoch došlo vo viacerých štátoch. Vojenské prevraty sú však len jednou z foriem, pri ktorých k takejto násilnej zmene môže dôjsť, pričom v súčasnosti ide spravidla o výrazne vnútorný (vnútroštátny) fenomén, aj keď do neho môžu zasahovať aj vonkajšie (zahraničné) činitele.

Nárast fyzického i ozbrojeného násillia v boji o politickú moc v posledných rokoch okrem tradičných a známych faktorov súvisí v prvom rade s destabilizačnými následkami tzv. arabskej jari na Blízkom východe, čo má aj mnohé zahraničnopolitické súvislosti. Okrem Sýrie, kde vznikla najväčšia medzinárodná bezpečnostná kríza v doterajšom vývoji v 21. storočí, spomenieme Egypt (kde je od roku 2011 už tretie nové vedenie štátu, pričom dvakrát sa dostalo k moci po násilných udalostiach), Líbyu (kde je dosiaľ po zvrhnutí legitímneho vodcu štátu v októbri 2011 charakter vládnej moci nejasný a neistý), Jemen (kde vypuklo povstanie húsiov proti vláde úzko spolupracujúcej s konzervatívnou Saudskou Arábiou a v roku 2015 prerástlo do občianskej vojny), ale aj prípad Bahrajnu, kde sa nepokoje v roku 2011 potlačili prostredníctvom intervencie zahraničných ozbrojených síl. Avšak iba v Egypte v roku 2013 k zmene politickej moci vojenským prevratom. Neúspešný bol pokus o prevrat

v Sudáne v roku 2012. Viacero nejasne zameraných ale neúspešných pokusov o prevrat sa uskutočnilo v Líbyi.

K oblastiam, kde majú vojenské prevraty tradíciu, patrí od konca kolonializmu najmä (subsaharská) Afrika. Frekvencia týchto udalostí v regióne je 21. storočí najvyššia na svete. V tomto decéniu sa doteraz týmto spôsobom násilne zmenila moc v Mali v roku 2012 a Guinei-Bissau v roku 2012 a v 9 ďalších štátoch regiónu došlo k pokusom o prevrat, ktoré skončili neúspechom.

Tieto udalosti sa nevyhli ani Ázii (bez jej blízkovýchodného regiónu) aj keď sú už len ojedinelé. K vojenskému prevratu došlo v Thajsku v roku 2014. V roku 2011 bol neúspešný pokus o vojenský prevrat v Bangladéši.

V Latinskej Amerike, kde v minulosti dochádzalo k prevratom tiež veľmi často, sa v tomto desaťročí uskutočnil len jeden neúspešný pokus o vojenský prevrat v roku 2017 vo Venezule. Neštandardným, blížiacim sa k násilnému zasahovaniu do vnútorných záležitostí je aj už viac rokov vyvíjaný tlak zo zahraničia na prezidenta Venezuely N. Madura a podpora násilných akcií opozície voči jeho vláde.

V Oceánii sa uskutočnil tiež neúspešný pokus o prevrat. Prebehol v roku 2012 v Papui-Novej Guinei.

K násilným zmenám moci v štáte došlo aj vo východnej Európe. Ukrajina sa po násilnej zmene moci vo februári 2014, kde zohralo svoju úlohu aj ozbrojené násilie, postupne dostala do najhoršej bezpečnostnej ale aj politickej a sociálno-ekonomickej situácie od svojho vzniku, ktorá prerástla do mnohostrannej a hlbkej krízy, majúcej aj európske a globálne aspekty. Východiská z nej v krátkom čase nevidieť, hoci boli prijaté už dve dohody o prímerí – Minsk I a Minsk II. V tomto prípade síce nejde o skutočný vojenský prevrat – ale na tejto zmene moci sa kontroverzne podieľali bezpečnostné zložky štátu a prekročil prípustné hranice politického zápasu. Prezentovali sme aj náš pohľad na problém (Škvrnda, 2015). Otázne je, či vývoj na Ukrajine súvisí viac s deformovanou praxou tzv. farebných revolúcií, alebo v ňom prevládajú vlastné domáce špecifiká?

Cieľom príspevku je načrtnúť základné teoretické – sociologicko-politologické východiská chápania a skúmania vojenských prevratov ako zvláštnej a protirečivej bezpečnostno-politickej oblasti spoločenského života a vývoja, ktoré zahŕňajú viaceré rozdielne javy, udalosti a procesy. Vojenský prevrat v tomto pohľade predstavuje problém interdisciplinárneho charakteru, ktorý je „sui generis“, lebo má navzájom sa prelínajúce politické, právne a bezpečnostné (vojenské) aspekty. Niekedy môže byť doplnený aj sociálno-ekonomickými, poprípade kultúrno-civilizačnými procesmi, spojenými s veľkými spoločenskými zmenami, sprevádzajúcimi násilie v spoločnosti, pri ktorom zohrávajú rozhodujúcu alebo aspoň významnú úlohu vojaci (najmä vojenské elity).

2 O CHÁPANÍ POJMU VOJENSKÝ PREVRAT

Vojenský prevrat sa vo všeobecnosti považuje za jeden z druhov štátneho prevratu, pričom hranica medzi používaním týchto pojmov je veľmi voľná a v niektorých prípadoch sa chápu takmer ako synonymá. Štátny prevrat označuje násilnú (neprirodzenú, protiprávnu a pod.), spravidla okamžitú (rýchlu) zmenu politickej moci v štáte, spojenú so zvrhnutím hlavy štátu alebo vlády, ktorá môže mať ozbrojený i neozbrojený charakter.

Základným problémom prevratu je jeho úspech, resp. neúspech, t. j., či sa ním podarí moc v štáte získať a udržať ju určitý čas. Súvisí to aj s politickým i morálnym hodnotením prevratu, ktoré má ambivalentnú podobu a bežne sa pri ňom uplatňuje dvojaký meter.

To či sa prevrat označí sociologicky či politologicky za pozitívnu (prínosnú, rozvojovú, pokrokovú) alebo negatívnu (retardačnú, úpadkovú, reakčnú) udalosť závisí nielen od jeho aktérov, ale aj od toho, kto ho skúma (hodnotí, interpretuje). Z hľadiska trestného práva je každý pokus o prevrat – násilnú zmenu existujúcich politických pomerov – zaradovaný medzi najťažšie (politické) trestné činy. Sily, ktoré sa dostanú k moci prevratom, vyvíjajú preto veľké úsilie na jeho politické a morálne zdôvodnenie a neskoršiu legalizáciu.

Napriek tomu, že samotný akt štátneho prevratu sa dá presne vymedziť z hľadiska času, priestoru i jeho aktérov a je teda konkrétnou, jednorazovou akciou, ide vždy aj o vyvrcholenie dlhšieho či kratšieho narastania konfliktných a krízových javov v spoločnosti. Prevraty môžu mať rozličný charakter i podoby, pričom ich uskutočňujú rôzni aktéri, resp. sily, kruhy a pod. V súvislosti s touto pestrosťou majú prevraty aj rôzne pomenovania, prípadne sa spájajú s inými, rozsiahlejšími politickými a sociálnymi (sociálno-ekonomickými) procesmi.

Prevraty sa interpretujú aj v súvislosti s fenoménmi revolúcie, povstania, vzbury ako aj konfliktu, (občianskej) vojny a pod., ktoré súvisia s účasťou rôznych skupín, množstva osôb, más na udalostiach vedúcich k násilným zmenám moci v štátoch. V tomto prípade možno hovoriť o širšom chápaní, resp. objasňovaní štátneho prevratu.

Samotné prevraty sa však spájajú najmä s aktérmi a charakterom uskutočnenej akcie – spravidla relatívne krátkym a bezprostredným spôsobom uskutočnenia zmeny politickej moci v štáte. Dostávajú pomenovania po vodcoch (Kappov puč v marci 1920 v Nemecku, Kaddáfího prevrat v Líbyi v septembri 1969, Pinochetov puč v septembri 1973 v Chile a i.) alebo v súvislosti s nejakou príznačnou črtou či stránkou akcie (napr. pivnicový puč v Mníchove v Nemecku v novembri 1923). Ide o užšie chápanie resp. objasňovanie štátneho prevratu.

V anglickej terminológii sa používa fráza *coup d'état* z francúzštiny (voľne sa dá preložiť ako /náhly/ „úder štátu“). Často sa uvádza aj pomenovanie puč (zo

staršieho švajčiarsko-nemeckého slova „bütsch“, čo možno voľne preložiť ako úder, tresk). V týchto pojmoch sa zvyrazňuje náhlosť, rýchlosť, prudkosť a pod. zmeny (diskontinuity) moci (udalosti, ktorá k nej vedie), predovšetkým na rozdiel od politických procesov volieb, ktoré sa pripravujú, prebehnú v stanovenom čase na základe určitých kritérií a na základe ich výsledkov sa moc kontinuálne odovzdáva novým vládcom.

Prevrat môže byť spojený aj so sprisahaniaми, politickými vraždami, atentátmi a pod. Novú tému, ktorú ponecháme bokom predstavuje otázka, či tzv. farebné revolúcie nemožno tiež zaradiť do kategórie akcií organizovaných s cieľom zmeniť politickú moc, resp. jej nositeľov v štáte, teda akejsi novej formy štátnych prevratov v 21. storočí. Práve v súvislosti s nimi vzniká aj špecifický vzťah medzi medzinárodnou a domácou stránkou súčasných špecifických pokusov o zmenu vládnucej moci v štáte. Ako posledný rozšírený pojem uvedieme palácový prevrat (keď dochádza len k zmene osôb či vedúcej skupiny v rámci existujúcej moci). Viaceré pojmy, ktoré sa vzťahujú k prevratom majú však viac mediálno-politický ako teoretický charakter.

Vojenský prevrat sa konkrétne vymedzuje ako špecifický prípad (druh, forma) štátneho prevratu, uskutočneného vojakmi (vojenskou elitou, jej časťou, vysokými funkcionármi vojska alebo niektorého druhu ozbrojených síl a pod.), ktorí sa tým dostávajú k moci v spoločnosti. Konanie vojakov môže byť úplne samostatné (uzavreté), ale aj rôzne spojené s určitými politickými kruhmi, či záujmovými skupinami, ktorých ciele presadzujú (otvorené).

Nová moc nastolená po vojenskom prevrate môže mať dvojaký charakter. V prvom prípade vojaci obsadia najvyššie, či aspoň najvýznamnejšie funkcie v štátnom aparáte (vo vláde a štátnych úradoch). Vojenský predstavitelia sa môžu menovať aj na vedúce funkcie na nižších stupňoch štátnej správy – regionálnej, lokálnej a pod. V druhom prípade vojaci obsadzujú len časť najvyšších funkcií (výnimočne ani nijakú) a na ďalšie dosadzujú osoby, ktoré boli nimi vybrané. Po určitom čase – čo môže trvať aj roky – „vojenská vláda (správa)“ štátu odovzdáva riadenie štátu úplne do rúk „nevojakov“, príp. zorganizuje voľby, po ktorých získa moc legitímny charakter.

K vojenským prevratom sa tiež priradujú ďalšie pojmy, ktoré sú spojené najmä s formou nastolenej politickej moci. Ide najmä o vojenské režimy či vojenské diktatúry (Carlton, 2001; Acemoglu – Ticchi – Vindigni, 2010; Odetola, 2013; Strabner, 2013). Tieto všeobecné pohľady na fenomén sú vo veľkom množstve zdrojov spojené s konkrétnou analýzou jednotlivými prípadov týchto vlád najmä v 20. storočí v národnom resp. v regionálnom priestore, napr. v Barme, Brazílii, Čile, Ekvádore, Peru, severnej Kórei, Latinskej Amerike atď.

Ako synonymum sa používa aj pojem vojenská junta (slovo sa prebralo zo španielčiny, kde znamená radu, komisiu, výbor apod.), ktorý označuje vládu vedenú

malou skupinou – výborom (radou) vojenských vodcov. Pôsobia v nej spravidla najvyšší predstavitelia ozbrojených síl (ich druhov).

Ďalším mimoriadne významným politickým (ale aj sociálnym a morálnym) znakom – rozmerom – štátneho prevratu je, či pri ňom a následných udalostiach a procesoch dochádza k obetiam na životoch, teda či je „krvavý“ alebo „nekrvavý“. „Nekrvavé“ prevraty môžu získať v spoločnosti väčšiu podporu, ako tie pri ktorých dochádza k obetiam na životoch, ale neplatí to absolútne.

Obete na životoch v dôsledku prevratu môžu mať náhodný charakter, ale byť aj výsledkom zrážok medzi silami uskutočňujúcimi prevrat a tými, ktoré mu chcú zabrániť. Obete môžu mať aj represálie, ktoré podnikne nová moc voči svojim odporcom či stúpencom starej moci. Represálie sa môžu uskutočňovať i v prípade neúspešných prevratov – voči osobám, ktoré sa o prevrat pokúsili a ich podporovateľom a stúpencom.

Prevraty spravidla vytvárajú nové mechanizmy mocenského fungovania štátu (spoločnosti), čo však často vedie v dôsledku ich výraznej formálnej aj silovej reglementácie k rôznym problémom a vytvára nové prvky napätia, konfliktov a kríz. Okrem obetí na životoch medzi obyvateľstvom sprevádzajú prevraty aj ďalšie protirečivé (deštruktívne) politické, sociálno-ekonomické, morálne a kultúrne (civilizačné) súvislosti a následky, často spojené s prvkami násilia.

Špecifickým prvkom prípravy prevratov je ich utajovanie – konšpirácia. V niektorých prípadoch téma môže nadobudnúť konšpirologické zameranie, súvisiace so skúmaním príčin, podmienok a súvislostí, ktoré sa považujú za skryté, utajované. Ako príklad možno uviesť úvahy o rozšírenej konšpirologickej téme, či vražda J. F. Kennedyho nebola spojená s pokusom o štátny prevrat v USA (Weberman – Canfield, 1992; Ray, 2004; Bröckers, 2013).

Fenomén štátnych i vojenských prevratov sa stal predmetom zvýšeného záujmu vedeckého výskumu až v podmienkach vytvorenia modernej spoločnosti a v súvislosti s preferovaním (absolutizáciou) liberálno-demokratických režimov, kde je každý iný spôsob zmeny moci v politickej oblasti ako na základe volieb považovaný za neprijateľný – anomáliu. Ak prijmeme toto úzke politicko-právne, liberálno-demokratické chápanie, tak zjednodušene uvedené za skutočný vojenský prevrat sa v tomto zmysle môže považovať len v prípade, ak k nemu dôjde v štáte, kde sa legitímna zmena moci môže uskutočniť iba vo voľbách – parlamentných, prezidentských a pod. K vojenskému prevratu však hypoteticky môže dôjsť v akýchkoľvek štátnych (mocensko-politických) pomeroch, čo jeho skúmanie skomplikuje, lebo zahŕňa mnoho rozmanitých akcií, udalostí a pod., ktoré treba skúmať v širšom kontexte ako podáva súčasná západná bezpečnostná (bezpečnostno-politická) teória.

Systematicky sa problémom vojenských prevratov (v širšom kontexte štátnych prevratov) začala zaoberať najmä politická veda zhruba pred 60 rokmi „Priekopníckou“ prácou bolo dielo E. Luttwaka „Štátny prevrat, praktická príručka“ (Luttwak, 1969), ktoré sa zameralo na analýzu toho, čo je štátny prevrat, za akých podmienok môže byť úspešný, aká je jeho stratégia, plánovanie a vykonanie.

E. Luttwak uvádza, že pojem *coup d'état* sa používa zhruba len 300 rokov a „jeho realizovateľnosť pochádza z pomerne nedávneho vývoja: vzostupu moderného štátu s jeho profesionálnym úradníctvom (byrokraciou) a stálymi ozbrojenými silami“ (Luttwak, 1969, 3). Autor podal aj svoju definíciu štátneho prevratu, ktorú označil za formálnu a funkcionalistickú: „Prevrat pozostáva z infiltrácie malých ale kritických častí štátneho aparátu, ktorý sa používa na odstránenie vlády od kontroly jeho zvyšku“ (Luttwak, 1969, 12).

V rôznych zdrojoch sa odkazuje aj na ešte staršiu prácu talianskeho spisovateľa a novinára – vojnového spravodajcu (a krátky čas aj diplomata v Poľsku) C. Malaparteho, ktorý vydal v roku 1931 prácu „Technique du coup d'état“ (Malaparte, 1931). Využíval ju aj E. Luttwak. Nešlo však vyslovene o teoretickú prácu, ale skôr o esejistické dielo. Zameralo sa na udalosti v 19. a najmä 20. storočí v Európe a pozornosť sa v ňom sa venovala úspešným a neúspešným štátnym prevratom, popr. ozbrojeným spôsobom uchopenia moci v štáte. Charakterizovali sa bolševický štátny prevrat v Rusku (poukazuje sa na Lenina – stratéga a Trockého – tvorca taktiky prevratu a na boj medzi Trockým a Stalinom, ktorého označil za jediného európskeho štátnika, ktorý sa vedel poučiť z Októbra 1917), udalosti v Poľsku v roku 1920 (skúsenosti z vládnych príkazov – Malaparte bol v tomto čase talianskym diplomatom v Poľsku), Kappov puč v Berlíne 1920, bonapartistický prevrat ako prvý moderný prevrat. Porovnávali sa prevraty (diktatúry) Primo de Riveru v Španielsku a J. Pilsudského v Poľsku 1926. Zaoberalo sa aj uchopením moci Mussolinim a pomermi v Taliansku ako aj „radoby“ diktátorom Hitlerom dielo vyšlo ešte predtým, ako sa Hitler stal ríšskym kancelárom)³.

Zdôrazňovalo sa, že dôležitým predpokladom štátneho prevratu je vytvorenie všeobecného chaosu, ktorý ochromuje obranné funkcie štátu. Obmedzenie obrany parlamentných demokracií len na policajné opatrenia je pre štát nepostačujúce. Úspešnosť štátneho prevratu vyžaduje odborné znalosti o fungovaní štátneho aparátu, jeho riadení a poznanie miest prenosu informácií v ňom ako aj vybudovanie paralelného (spočiatku mimovládneho) systému riadenia štátu.

Novší prehľad o téme vojenských prevratov – už z pohľadu 21. storočia podávajú D. Hebditch a K. Connor v rozsiahlej práci „Ako zinscenovať vojenský

³Publikovanie diela Malapartemu prinieslo vypovedanie na ostrov Lipari a vylúčenie z fašistickej strany, ktorej členom bol od roku 1922.

prevrat: od plánovania po vykonanie“ (Hebditch – Connor, 2009). Používanie francúzskeho pojmu datujú od roku 1646, ale poukazujú aj na to, že sa uskutočňovali už dávno predtým – uvádzajú historické príklady Caligulu, Klaudia a Cézara, ktorí sa moci ujali alebo jej boli zbavení na pozadí jej prevzatia vojakmi. Od 19. storočia sa prevraty stali prostriedkami, ktoré sa využívajú na realizáciu toho, čo sa dnes nazýva zmenou režimu. V niektorých štátoch sa dokonca v určitých obdobiach vyskytli častejšie ako voľby (Hebditch – Connor, 2009, s. 9). Podľa Je. N. Pašenceva najviac prevratov (aj s pokusmi) sa uskutočnilo v Bolívii – od vzniku štátu ich bolo vyše 200 (Pašencev, 2016).

V posledných rokoch sa postupne formuje metateória štátnych a vojenských prevratov. Vo všeobecnej teoretickej rovine sa problémom zaoberá M. Bankowicz (Bankowicz, 2009). V kontexte súčasnej teórie bezpečnosti problém skúma N. Singh (Singh, 2014).

3 O CHÁPÁNÍ POZÍCIE A ROLY VOJAKOV V SUČASNEJ POLITIKE A SPOLOČNOSTI V ZÁPADNEJ POLITOLÓGII A SOCIOLOGII

Skúmanie vojenských prevratov ako radikálneho zásahu vojakov (vojenských elit) do distribúcie politickej moci v spoločnosti v súčasnej západnej bezpečnostnej teórii je spojené aj so širšie koncipovanou sociologicko-politickou teóriou ozbrojeného násillia a konfliktov. Jadro tohto skúmania z hľadiska fungovania politického systému predstavuje sociologicko-politologická koncepcia vzťahov ozbrojených síl a spoločnosti (civilno-vojenských vzťahov), ktorá relatívne ucelene a systematicky charakterizuje pozície a roly vojakov a ozbrojených síl v spoločnosti s dôrazom na ich pôsobenie v politike.

Tieto otázky sa dostali do popredia pozornosti západnej politológie a sociológie (najmä v USA) v 50. a 60. rokoch minulého storočia v súvislosti so zmenami v západnej spoločnosti ale vyvolal ich aj vývoj v oblasti medzinárodnej bezpečnosti. Podnetom pre rozvoj skúmania sa stali hlboké, kvalitatívne premeny bezpečnostno-politických, sociálno-ekonomických a ďalších podmienok spoločenského života a vývoja, ku ktorým došlo v čase studenej vojny. V podmienkach bipolarity sa však táto koncepcia vzťahovala len na Západ a nebola prioritne spojená so skúmaním bezpečnosti v medzinárodných vzťahoch. Ozbrojené sily a vojaci v „nezápadnej“ časti sveta sa skúmali v inom teoretickom rámci.

Východisko teoretického skúmania týchto otázok na Západe predstavujú najmä dve práce, ktoré sa dnes považujú už za kultové diela v oblasti politologického a sociologického prístupu k politickým aspektom pôsobenia ozbrojených síl a vojakov. V súčasnosti ide vlastne už o historické práce, ale na ich základe sa vytvorila relatívne samostatná a rozsiahla časť predovšetkým vojenskej sociológie (Burk, 2002; Schiff, 2008; Kümmel - Caforio - Dandeker, 2009; Nielsen – Snider, 2009; Owens, 2011). Ide

o tému, ktorá je na Západe predmetom nielen akademických úvah, ale aj odborných a politických diskusií (Kohn, 2008; Collins, 2010; Carafano, 2015), súvisiacich s aktuálnymi problémami medzinárodnej bezpečnosti (Lutterbeck, 2013), kde sa síce „cíti“ zmena usporiadania (globálnych) pomerov, ale zdá sa, že nie je záujem či skôr ani teoretická a metodologická schopnosť skúmať ich novým spôsobom.

Prvou prácou, ktorá nastolila problém vzťahov ozbrojených síl a spoločnosti, bolo dielo Vojak a štát od S. P. Huntingtona (Huntington, 1957), ktoré sa v tretej časti venovalo kríze vo vzťahoch medzi ozbrojenými silami a spoločnosťou (vojensko-civilných vzťahoch) v USA v rokoch 1940 – 1955 a uvažovalo o aktuálnych spôsoboch riešenia tohto problému vo vznikajúcich podmienkach spoločenského (aj politického) života a vývoja. Narastajúce krízové prvky vo vojensko-civilných vzťahoch v druhej polovici 20. storočia (Huntington 1995) aj po rozpade bipolarity sa síce skúmali aj v ďalších prácach, ale tento „huntingtonovský“ rámec akosi neprekračovali (Kohn, 1994; Foster, 1997; Burk, 1998).

S. P. Huntington v kontexte vývoja politického usporiadania spoločnosti poukázal aj na rozdielne a meniace sa pozície a roly vojakov v spoločnosti a načrtnol ich tri typy. Vo svete oligarchie je vojak radikálom, v rámci strednej vrstvy je participantom a arbitrom a v masovej spoločnosti sa stáva konzervatívnym strážcom existujúceho poriadku (Huntington, 1968, 192 – 264).

Druhú prácu, ktorá bola zameraná viac do vnútra ozbrojených síl, predstavovalo dielo Profesionálny vojak M. Janowitza (Janowitz, 1960) – zakladateľa vojenskej sociológie v USA, ktorý sa touto problematikou dlhodobo zaoberal a rozpracoval ju v spojení s vojenskou organizáciou. V jej rámci neskôr vytvoril aj teóriu malých ozbrojených síl policajného zamerania (Janowitz, 1964). V tejto koncepcii možno uvažovať aj o tom, že ozbrojené sily policajného charakteru sa dajú nasadiť aj vo vnútri štátu, v záujme zachovania jeho liberálno-demokratického charakteru. Príslušníci takýchto ozbrojených síl sa však postupne stávajú zamestnancami (Janowitz, 1977; Moskos 1977), podobne ako v iných oblastiach verejných služieb súčasnej spoločnosti a tým sa stráca výnimočný charakter vojenskej služby, známy z minulosti (Moskos – Wood, 1988).

Obe práce vychádzali zo stavu a trendov vývoja spoločnosti v USA krátko po druhej svetovej vojne, pričom problémom vojenského prevratu sa nevenovali. V spojení s ďalšími prácami oboch autorov predstavovali širší rámec, v ktorom sa začali riešiť základné politické aspekty pôsobenia ozbrojených síl a vojakov v druhej polovici 20. storočia, ktoré dodnes nie sú prekonané či nahradené inými koncepciami.

Vzniká však otázka, či vzhľadom na veľkosť, silu i aktivity ozbrojených síl USA ako superveľmoci, ktoré nie sú (ani v súčasnosti) porovnateľné na Západe s ozbrojenými silami žiadneho iného štátu, sa dal tento model vzťahu ozbrojených síl a spoločnosti abstraktne aplikovať aj na malé a stredne veľké štáty. Okrem toho

konceptia bola postavená na realite 50. rokov a aj o medzinárodných vzťahoch sa v nej uvažovalo len sprostredkované. Tento problém sa vypuklo prejavil v podmienkach po rozpade bipolarity medzinárodných vzťahov v zložitej situácii postsocialistických štátov, ktoré sa začali „transformovať“ a „reorganizovať“ podľa tohto modelu (vzoru).

Narýchlo, takmer za pochodu vytváraná nová bezpečnostná teória (nové chápanie bezpečnosti) však pre oblasť výstavby ozbrojených síl v nových podmienkach nič iného nenašla (čo je opäť jeden z nepriamych dôkazov, že situácia vo svete sa zmenila a k rozpadu bipolarity došlo náhle, príliš rýchlo, náhodne a bez priameho úmyslu či prípravy a ide viac o súhru okolností ako výsledok politiky Západu). V súvislosti s tým došlo k zúženiu pohľadu na celú vojenskú oblasť, ktorý sa uplatňuje aj na širšie bezpečnostné problémy.

Iste v detailoch sa mnohé skúmalo ináč ako v minulosti, ale koncepcne sa nereagovalo na to, že prestalo pôsobiť bipolárne rozdelenie a zmenili sa nielen podmienky vonkajšieho (zahraničného) pôsobenia (poslania) ozbrojených síl i vojakov spravidla už len profesionálnych, ale má to aj vnútroštátne dopady. Dotýka sa to nielen postsocialistických štátov ale aj celého Západu. Problémy sa interpretujú často zjednodušene a v praxi v nich narastajú ťažkosti, ktorých riešenie vyžaduje aj nový teoretický rámec skúmania.

Čoraz viac cítiť absenciu primeranej teoretickej reflexie aktuálnych, páľčivých problémov politického pôsobenia ozbrojených síl a vojakov. Dramatické zmeny politickej pozície vojakov v západnej spoločnosti v podmienkach neoliberalnej globalizácie sa nepodarilo teoreticky uchopiť novým spôsobom a možno hovoriť o narastajúcej kríze teórie i praxe v celej oblasti pôsobenia vojakov a ozbrojených síl, vzťahu štátu ale aj verejnosti k nim atď.

Na viaceré protirečivé aspekty pôsobenia vojenských profesionálov – vojenskej elity, ako súčasť mocenskej elity v USA, sa kriticky poukazovalo už dávnejšie. Tento problém nastolil zhruba v rovnakom čase, ako vznikli práce S. P. Huntingtona a M. Janowitz, C. W. Mills (Mills, 1966).

Pred nebezpečenstvami vývoja, ktorý vznikal v podmienkach studenej vojny a viedol k enormnému rastu sily a vplyvu vojensko-priemyselného komplexu vážne varoval 17. januára 1961 vo svojom televíznom prejave k občanom USA pri zakončení mandátu aj prezident USA D. D. Eisenhower (jeden z piatich nositeľov najvyššej vojenskej hodnosti v USA v 20. storočí – „päťhviezdičkového“ generála armády) (Eisenhower, 2011). Napriek tomu sa však pokračovalo vo vojenskej výstavbe (budovaní ozbrojených síl), ktoré sa práve na základe prepojenia s vojensko-priemyselným komplexom postupne stali jedným z najdôležitejších nástrojov (aj pri existencii rôznych ťažkostí v ich pôsobení) neokonzervatívnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky. V súčasnosti k vojensko-priemyselnému komplexu pristupujú aj finančné a mediálne kruhy, čo jeho potenciál (vplyv) zvyšuje tým, že mu umožňuje

širšiu škálu činností násilných i nenásilných činností aj v nevojenskej oblasti, čo ho robí aj nebezpečnejším. Po rozpade bipolarity, ktorý sa vo vojenských kruhoch na Západe vnímal aj ako jeho víťazstvo v studenej vojne, sa tieto myšlienky radšej nepripomínali.

Širší historický a sociálno-filozofický pohľad na problematiku zasahovania vojakov do politiky podal začiatkom 60. rokov aj S. E. Finer v práci „Muž v sedle“ (Finer, 1962). O niečo neskôr tému vojakov v politike opäť odlišným spôsobom nastolil E. Nordlinger (Nordlinger, 1976). Koncepcie S. E. Finera a E. Nordlingera, zrejme vzhľadom na svoje historizujúce zameranie nezískali v teórii taký zástoj v prípade skúmania aktuálnych politických problémov ozbrojených síl a vojakov ako práce S. P. Huntingtona a M. Janowitza.

Výsledkom nepripravenosti (nezájmu a možno až neschopnosti) Západu bolo, že po rozpade bipolarity v Európe sa pri riešení problému transformácie ozbrojených síl v bývalých socialistických štátoch opieralo najmä o myšlienky S. Huntingtona, ktoré vznikli v celkom iných časových i priestorových súvislostiach, ale vyhovovali súdobému šíreniu ekonomickej neoliberalnej globalizácie v súlade s neokonzervatívnou politikou USA. Po rozpade bipolarity sa však viackrát ukázalo na potrebu riešiť problémy vzťahov ozbrojených síl a spoločnosti novším spôsobom aj v akademických kruhoch USA (Snider – Carlton-Carew, 1995; Szayna, 2007; Nielsen – Snider, 2009).

V niektorých štátoch existovali v čase tesne po rozpade bipolarity aj obavy z vojenských prevratov, ktoré mohli zvrátiť nastúpený vývoj. Obavy sa zakladali na základe vyhlásenia výnimočného stavu v Poľskej ľudovej republike 13. decembra 1981, keď moc v štáte prevzal Vojenský výbor národnej záchrany zložený z 21 príslušníkov ozbrojených síl (z toho 15 generálov, jeden admirál a 5 vyšších dôstojníkov) na čele s generálom armády W. Jaruzelskim, ktorý bol v tom čase predsedom vlády a prvým tajomníkom Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany. Výnimočný stav bol pozastavený k 31. decembru 1982 a 22. júla 1983 zrušený. N. Davies označil túto akciu za najdokonalejší vojenský atentát v histórii novovekej Európy (Davies, 2000, 118). Tieto predstavy vychádzali aj z toho, že ozbrojené sily boli vo viacerých socialistických štátoch, vrátane vtedajšej ČSSR, spravidla najdisciplinovanejšou a veľmi dobre pripravenou a riadenou štátnou organizáciou, schopnou zasiahnuť do boja o politickú moc v štáte. Západ (predovšetkým USA) preto rýchlo potreboval, aby sa ozbrojené sily v týchto štátoch začali formovať na jeho obraz, podľa jeho politického (bezpečnostno-politického) modelu v záujme toho, aby ich mohol efektívnejšie ovplyvňovať a ako sa časom ukazuje aj ich využívať pri realizácii svojich záujmov a cieľov.

Jedným z momentov, ktorý ovplyvnil rozpad ZSSR a tým aj koniec bipolarity, bol neúspešný pokus o štátny prevrat v auguste 1991. Za jeho neúspechom sa okrem

neefektívneho konania (zlyhania) členov Štátnej komisie pre výnimočný stav (v ruštine sa uvádza ako Gosudarstvennyj komitet po črezvyčajnomu položeníu - v skratke GKČP) vidí aj pasivita ozbrojených síl a vojensky organizovaných zložiek bezpečnostného aparátu.

V súčasnosti vidíme, že vo viacerých (ak nie vo všetkých) postsocialistických štátoch, ktoré sú členmi NATO, rastie nespokojnosť s riešením rôznych problémov bezpečnostnej situácie ako aj s tým, ako sú pripravené v tomto smere plniť úlohy ozbrojené sily. Výrazne sa to prejavilo najmä po vzniku masívnej migračnej vlny do štátov EÚ v roku 2015, ale aj v súvislosti s pripravenosťou ozbrojených síl zasahovať v iných krízových situáciách na teritóriu štátu – po živelných pohromách, veľkých technických haváriách a pod.

Niektorí autori, najmä vojenski sociológovia, charakterizovali už dávnejšie súčasné ozbrojené sily na Západe ako postmoderné, v ktorých dochádza k ďalším zmenám oslabujúcim ich „vojenskost“, výnimočné poslanie v spoločnosti. V podmienkach neoliberálnej globalizácie, ktorá zužuje (obmedzuje) priestor pre štát, sa jednej strane zužujú možnosti a na strane druhej sťažujú podmienky fungovania ozbrojených síl ako špecifickej inštitúcie (Moskos – Williams – Segal, 1999; Snider, 2000). Narastá aj diskrepancia medzi sociologicko-politologickým chápaním pôsobenia ozbrojených síl ako nástroja štátu vo vnútornej a zahraničnej politike.

Ďalší okruh problémov, ktorým sa však nebudeme zaoberať, predstavuje privatizácia bezpečnostnej oblasti. V súvislosti s tým vzniká aj nový politický, právny i ekonomický fenomén pôsobenia súkromných vojenských spoločností.

Vznikajú nové požiadavky na fungovanie ozbrojených síl, ktoré nemajú už bezprostredne vojenský (vojensko-technický) charakter. Niekedy zachádzajú až do roviny dnes často spomínanej „politckej korektnosti“, lebo spravidla sa aplikujú vo vzťahu k vnútorným sociálnym problémom ozbrojených síl, spojených s otázkami „genderu“, rôznych menšín a pod.

Okrem toho sa začalo objavovať ako jedna zo základných bezpečnostno-politických požiadaviek v členských štátoch NATO - niekedy až ako „condito sine qua non“ – dodržiavanie umelo vytvorenej hranice min. 2,0 % výdavkov na vojenské účely z HDP štátu. To sa však už dlhšie nedarí plošne dosahovať, v čom sa potom hľadajú aj príčiny veľkého množstva problémov vo fungovaní ozbrojených síl.

Tabuľka 1 Výška vojenských výdavkov v členských štátoch NATO v roku 2016 podľa podielu v percentách na HDP

Štát	USA	Kanada	Albánsko	Belgicko	Bulharsko	Čier. Hora
%	3,3	1,0	1,2	0,9	1,5	1,6
Štát	ČR	Dánsko	Estónsko	Francúzsko	Grécko	Holandsko
%	1,0	1,2	2,1	2,3	2,6	1,2
Štát	Chorvátsko	Island	Litva	Lotyšsko	Luxembur.	Maďarsko
%	1,4	N	1,5	1,5	0,5	1,0
Štát	Nemecko	Nórsko	Poľsko	Portugal.	Rumunsko	Slovensko
%	1,2	1,6	2,0	1,8	1,5	1,1
Štát	Slovinsko	Španielsko	Taliansko	Turecko	V. Británia	
%	0,9	1,2	1,5	2,0	1,9	

Zdroj: vlastné spracovanie údajov podľa SIPRI Military Expenditure Database, Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 2003-2016.

Z nových členov (postsocialistických) členských štátov – ako vidieť v tabuľke 1 – túto požiadavku v roku 2015 splnilo len Poľsko a Estónsko. Vojenské výdavky ČR, Maďarska a Slovinska dosahovali len polovicu alebo ešte nižšiu hranicu požadovanej sumy. Paradoxom je, že finančnou krízou postihnuté Grécko má podľa tohto ukazovateľa najvyššie výdavky po USA. Ekonomické aspekty fungovania ozbrojených síl v menších štátoch, obzvlášť v tých, ktoré sú aj hospodársky slabšie, vystupujú do popredia, čo podmieňuje (obmedzuje) možnosti politických aktivít vojakov, ale aj záujem politických strán a hnutí o ozbrojenú silu. Záujem o kreslo ministra obrany najmä pre silné politické strany v malých štátoch - či už z ekonomických dôvodov, ale aj kvôli tomu, že ich postavenie je aj politicky slabé a väčší vplyv majú polícia, bezpečnostné zbory a spravodajské služby - poklesol a neraz ho obsadzujú aj bizarné politické figúry, čo v minulosti nebývalo.

4 O PÔSOBNÍ VOJAKOV V POLITIKE A ICH ZASAHOVANÍ DO NEJ PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

Pozícia a rola vojakov v politike západných štátov sa po druhej svetovej vojne začala výrazne obmedzovať a oslabovať (išlo o začiatok dlhodobej tendencie reglementácie politických, právnych a ekonomických prvkov usporiadania a riadenia štátu, ktoré neskôr vyústili do neoliberalizmu v ich vnútornom fungovaní a po rozmachu globalizácie aj do medzinárodných vzťahov) a prestali hrať úlohu relatívne samostatnej politickej sily. Jeden z meritórnych znakov (západného) liberálno-

demokratického štátu predstavuje podriadenie vojakov politickej moci, ich bezpodmienečná lojálnosť voči nej. Súvisí s tým aj okolnosť, že kreslá ministrov obrany sa obsadzovali až na výnimky nevojakmi – nominantmi politických strán. Okrem toho začala rásť úloha spravodajských služieb – nastal ich „zlatý vek“ a ozbrojené sily najmä v malých štátoch sa neraz najmä mediálno-politicky ocitali v ich tieni.

V politickej praxi, ak odhliadneme od funkcií D. D. Eisenhowera (20. január 1953 – 20. január 1961 prezident USA) a Ch. de Gaullea (1. jún 1958 – 8. január 1959 predseda vlády a minister obrany Francúzska a 8. január 1959 – 28. apríl 1969 prezident Francúzska) na čele veľkých (významných) západných štátov (ani ich vlád či parlamentov) sa už po druhej svetovej vojne aktívni ani penzionovaní vysokopostavení profesionálni vojaci (maršáli, generáli či admiráli) neocitli. Obaja sa pritom dostali na čelo štátov v zložitých bezpečnostných podmienkach – D. Eisenhower v čase Kórejskej vojny a Ch. de Gaulle po kríze spojenej s francúzskou koloniálnou mocou v Alžírsku, ktorá vyústila do pokusu o vojenský prevrat.

Na starší protirečivý fenomén zasahovania vojakov (vrátane uskutočňovania prevratov) do politiky v 20. storočí, ktorý sa prejavoval aj na Západe, poukázal S. E. Finer, keď uviedol, že od roku 1918 zo 46 štátov, ktoré boli už viac ako storočie nezávislé, najmenej 26 pocítilo vo svojej politike nejakú formu vojenskej intervencie, spravidla násilného druhu. Z 51 štátov existujúcich najmenej od roku 1917 malo 19 skúsenosti s vojenskými prevratmi. Z 28 štátov vytvorených v rokoch 1917 až 1955 zažilo takúto udalosť 15. V čase napísania publikácie (1962) bolo podľa neho 11 vojenských diktatúr: Thajsko, Pakistan, Egypt, Sudán, Irak, Španielsko, Portugalsko, južná Kórea, Salvador, Paraguaj a Nikaragua. Okrem toho vo viacerých štátoch boli ozbrojené sily garantom režimu (napr. Jordánsko, Kongo, Irán, Honduras) a v rade ďalších (napr. Argentína, Brazília, Venezuela, Peru, Ekvádor a Guatemala), potrebovali k svojmu fungovaniu dobrú vôľu ozbrojených síl, ktorá sa však mohla náhle stratiť.

Aktivity vojakov v politike S. E. Finer považoval za vytrvalé – časté, rozšírené a dlhodobé (Finer, 1962, 2-3), pričom v podmienkach bipolarity začali viac ovplyvňovať aj medzinárodné vzťahy, resp. boli závislé na nich. V teórii medzinárodných vzťahov (bezpečnosti) sa však tento fenomén špecificky nesledoval, lebo sa preferovalo skúmanie štátov - (svetových) veľmocí, ktoré pri presadzovaní svojich záujmov používali širokú škálu metód. Diani v iných typoch štátov – stredne veľkých a malých sa vtedy nevenovala takmer žiadna pozornosť a začali sa postupne skúmať až v 60. rokoch a z iných aspektov ako vojensko-bezpečnostných.

Za regióny, kde sa najviac prejavovalo zasahovanie vojakov do politiky, S. E. Finer považoval Latinskú Ameriku (kde to možno pozorovať podľa neho už poldruha storočia - teda od začiatku 19. storočia), Blízky východ a juhovýchodnú Áziu. Za

štvrtý veľký priestor označil Európu (do čias jej „komunizácie“) v páse od Baltu po Balkán a Turecko (Finer, 1962, 3). Na prevrat v roku 1960 v Turecku, však aktuálne poukazoval už v nejednoznačných súvislostiach.

Zasahovanie vojakov do politiky sa označuje aj za vojenský intervencionizmus. S. E. Finer mu venoval značnú časť svojho diela, ale charakterizoval ho najmä z vnútropolitického hľadiska. V súvislosti s meniacou sa pozíciou a rolou vojakov v západných štátoch po druhej svetovej vojne sa tento fenomén výrazne prejavoval už len v štátoch rozvojového sveta.

Vojenský intervencionizmus na Západe mal takmer výlučne zahraničnopolitický charakter a uskutočňovali ho predovšetkým USA (Quigley, 2007; Bert, 2011), pričom v ňom pôsobí nielen vplyv vojakov ale aj vojenko-priemyselného komplexu. Tieto aktivity sa niekedy spájajú aj s označovaním USA za svetového žandára. Nejde len o historickú záležitosť spojenú so studenou vojnou, ale poukazovalo sa na ňu aj po rozpade bipolarity (Conry, 1997). Túto „úlohu“ znovu zdôvodňoval v septembri 2016 bývalý generálny tajomník NATO A. F. Rasmussen v článku vo Wall Street Journal (Rasmussen, 2016).

Špecifický pohľad na vojenský intervencionizmus predstavuje jeho skúmanie vo svetle teórie spravodlivej vojny (Butler, 2003). V 21. storočí sa vojenský intervencionizmus znovu začal označovať za porušovanie medzinárodného práva. Ide o násilné, ozbrojené zasahovanie do vnútra iných štátov, ktoré sa uskutočňuje bez pozvania legitímnych vlád štátov a bez mandátu BR OSN. Sprievodným znakom intervencií po rozpade bipolarity (ale objavoval sa už aj počas nej) je, že sa uskutočňuje bez vyhlásenia vojny. Tak došlo k vojenskému intervencionizmu (rôznym podobám násilného zasahovania do vnútorného diania) v JZR v roku 1999, Afganistane 2001, Iraku 2003, Líbyi 2011 a Sýrii 2014. Vojenské zasahovanie bolo vo všetkých týchto prípadoch dopĺňané a posilňované aj ďalšími politickými, právnymi a ekonomickými krokmi (Glennon, 2003).

Iná bola situácia v rozvojovom svete, kde sa často do najvyšších štátnych funkcií dostávali (resp. boli odstraňované) osoby práve cestou vojenských prevratov, neraz aj za pomoci západných štátov, predovšetkým USA a Veľkej Británie. Z washingtonských protežantov išlo najmä o podporu pri nastolení moci F. Batistu (Kuba 1952), Duong Van Minha (južný Vietnam 1963), Nguen Khanha (južný Vietnam 1964), A. Pinocheta (Čile 1973), či naopak zvrhnutie M. Mosaddeka v Iráne 1953 alebo J. Arbenza v roku 1954 v Guatemale atď.

V prípade britského zasahovania to bol predovšetkým prevrat v Ománe v roku 1970, kde sa dostal na čelo štátu sultán Kábús ibn Saíd, ktorý s pomocou Londýna zvrhol svojho otca. Vládne dodnes a stal sa jedným z najdlhšie vládnucich panovníkov v súčasnosti.

Francúzske zasahovanie bolo menej výrazné a prejavovalo sa s výnimkou Alžírsku už len okrajovo v niektorých ďalších afrických štátoch - bývalých kolóniách. Vojnensky podobne zasahovalo aj Portugalsko, ktoré si udržalo z európskych štátov (členov NATO) najdlhšie veľké kolónie v Afrike (Mozambik a Angolu) a opustilo ich paradoxne až po vojenskom prevrate v roku 1974.

Naopak celý rad vojenských prevratov mal protiimperialistický (protizápadný, protiamerický) charakter a bol zameraný na prekonanie zasahovania Západu – bývalých koloniálnych metropol, ale často už aj USA. Vo viacerých prípadoch išlo aj o pokračovanie národnooslobodzovacieho, protikoloniálneho hnutia. Ako najvýraznejšie príklady sa dajú uviesť prevrat hnutia Slobodných dôstojníkov vedených M. Nadžibom a G. A. Násirom (Egypt 1952), M. Kaddáfího (Líbya 1969), ale aj séria prevratov v 60. rokoch v Sýrii a Iraku i ďalších štátoch Blízkeho východu. Nemožno síce vylúčiť určitý vplyv ZSSR na toto dianie, ale nedosahoval takú intenzitu ani frekvenciu ako aktivity USA, príp. ďalších západných veľmocí.

5 O PRÍSTUPOCH KU KLASIFIKÁCI VOJENSKÝCH PREVARTOV

Zaujímavú ale protirečivú časť práce E. Luttwaka predstavuje príloha (Luttwak, 1969, 204 – 207), v ktorej podáva aj prehľad o štátnych prevratoch a pokusoch o ne v rokoch 1945 – 1964. Na jej základe si možno urobiť aj akýsi náčrt *genius loci* (štátov i regiónov), kde sa častejšie uskutočňujú vojenské prevraty.

V Latinskej Amerike bolo spolu 46 prevratov. Išlo o Argentínu 8 (z toho 5 neúspešných), Bolíviu 2, Brazíliu 3, Kubu 1, Dominikánsku republiku 2 (z toho jeden neúspešný), Ekvádor 3 (z toho 1 neúspešný), Salvador 3 (z toho jeden bez účasti vojakov), Guatemalu 4 (z toho 3 neúspešné), Honduras, Nikaraguu a Haiti po jednom, Panamu 2 (z toho jeden policajný), Paraguaj 5 (z toho 3 bez účasti vojakov a 1 neúspešný vojenský), Peru 5 (1 vojenský neúspešný a 2 bez účasti vojakov z toho 1 neúspešný), Venezuelu 5 (z toho 4 neúspešné, medzi nimi aj jeden financovaný zo zahraničia).

V Ázii – bez Blízkeho východu – bolo spolu 17 prevratov. Došlo k nim v Barme (dnes Myanmar) 1, na Cejlóne 1 (neúspešný), Indonézii 3 (všetky neúspešné), v južnej Kórei 2 (z toho jeden neúspešný), Laos 2, Nepál 1, Pakistan 1, Thajsko 5 (z toho 1 neúspešný), južný Vietnam 1.

Na Blízkom východe bolo spolu 12 takýchto udalostí. Uskutočnili sa v Iraku 3 (z toho 1 neúspešný), Libanone 1 (neúspešný), Sýrii 8 (z toho 1 neúspešný).

V Afrike bolo 9 prevratov. Prebehli v Kongu (Brazzaville dnes Konžská republika) 1, Egypte 1, Etiópii 1 (neúspešný), Gabone 1 (neúspešný), Sudáne 2 (z toho 1 neúspešný), Tanzánii 1 (neúspešný), Togu 1, Ugande 1 (neúspešný).

V Európe boli štyri prevraty. Išlo o Česko-Slovensko, kde bol 1 (nevojenský uskutočnený komunistickou stranou) a Turecko, kde došlo k 3 (z toho 2 neúspešné).

V roku 1965 je v prehľade uvedených 5 úspešných štátnych prevratov bez špecifikácie či boli vojenské alebo nie (Alžírsko, Dahomé /dnes Benin/, Kongo – Brazzaville /dnes Konžská republika/, Kongo – Kinshasa /dnes Konžská demokratická republika/). V roku 1966 došlo k 9 úspešným prevratom (Argentína, Burundi, Stredoafriická republika, Ghana, Horná Volta /dnes Burkina Faso/, Nigéria, Rwanda, Sierra Leone a Sýria) a v roku 1967 boli 2 úspešné štátne prevraty - v Dahomé (dnes Benin) a Grécku.

Tento zaujímavý prehľad uzavrieme konštatovaním, že podľa E. Luttwaka zo 104 štátnych prevratov, ktoré zaradil do tohto zoznamu, bolo len šesť „nevojenských“ a okrem toho jeden policajný a jeden financovaný zo zahraničia. Číselne vyjadrené o vojenský prevrat (uskutočnený len vojakmi alebo v ich súčinnosti s ďalšími politickými aktérmi) išlo v 92,31% uvedených prípadov. Z 88 štátnych prevratov v rokoch 1945 – 1964 bolo úspešných 55, čo znamená 62,5 %.

V Luttwakovom prehľade sa málo zohľadňuje pôsobenie tajných (spravodajských) služieb v príprave a uskutočnení prevratov. Od 70. rokov minulého storočia, keď sa objavili prvé práce o zasahovaní CIA do vnútorných záležitostí iných štátov vrátane podielu na organizovaní štátnych prevratov rôznymi cestami (Daugherty, 2004; Prados, 2006; Weiner, 2007), sa zostavovanie podobných prehľadov zmenilo.

D. Hebditch a K. Connor podávajú výrazne inú štatistiku vojenských prevratov ako E. Luttwak a bližšie ich uvádzajú v dvoch prílohách A: Vojenské prevraty podľa štátov (Hebditch - Connor, 2009, 199-206) a B: Vojenské prevraty podľa dátumu (Hebditch - Connor, 2009, 207-212). Do príloh prevraty od roku 1799 (Bonaparte vo Francúzsku) až do roku 2005.

V 19. storočí uviedli len 6 vojenských prevratov. V čase od začiatku 20. storočia do konca druhej svetovej vojny registrujú 19 vojenských prevratov (z toho sú dve ruské revolúcie v roku 1917). Od konca druhej svetovej vojny do konca roka 1967 bolo podľa nich 45 vojenských prevratov, čo je v porovnaní s počtom štátnych prevratov uvedených E. Lutwakom v týchto rokoch (104) menej ako ich polovica.

Nebudeme hodnotiť zaradenie udalostí v Česko-Slovensku vo februári 1948 v oboch prípadoch medzi štátne prevraty. Možno v čase písania práce u E. Luttwaka pôsobil aj efekt udalostí v roku 1968 v Česko-Slovensku a okrem toho označil svoju definíciu prevratu za formálnu a funkcionalistickú. Málo zdôvodniteľné je však zaradenie udalostí v Česko-Slovensku vo februári 1948 medzi vojenské prevraty u D. Hebditcha a K. Connora.

V kontexte chápania prevratu u E. Luttwaka možno doplniť, že formálne podobné črty ako udalosti Februára 1948 niesla zmena vlády v SR v marci 1994, ktorá sa uskutočnila v rámci zvoleného parlamentu zmenou príslušnosti niektorých poslancov a ich prihlásením sa k novo vytvorenej politickej strane. Na základe tejto

zmeny však nedošlo k tomu, čo sa v roku 1948 označilo v Česko-Slovensku ako zmena zriadenia (režimu) či revolúcia. Podstatný rozdiel bol aj v tom, že túto zmenu nesprevádzali žiadne masové protesty či iné akcie. Takýto fenomén zmeny politickej moci, ktorý prebehne bez účasti nás, predstavuje však palácový prevrat.

Od konca druhej svetovej vojny do konca roku 1990 považovali D. Hebditch a K. Connor za vojenské prevraty 130 akcií. V rokoch 1990 – 2005 zaradili medzi vojenské prevraty 57 udalostí.

Prevraty rozdelili do troch základných skupín, pričom ich nerozlišujú na úspešné a neúspešné. Prvú skupinu tvoria prelomové prevraty. Ide v nich o úplné (násilné) prevzatie moci od legitímnej vlády vzbúrencami a vytvorenie nových podmienok fungovania štátu a spoločnosti. Druhá skupina sú ochranné („strážcovské“) prevraty, v ktorých nejde o zásadnú zmenu pomerov, ale o výmenu tých síl, ktorým sa v štáte prestalo dôverovať. Tretiu skupinu predstavujú „vetujúce“ (zakazujúce) prevraty, ktoré sú zamerané na zvrhnutie zvolenej moci disponujúcej popularitou inou vplyvnou silou v štáte. Väčšina nimi uvedených vojenských prevratov v čase studenej vojny – viac ako tri štvrtiny – mala ochranný charakter.

Ďalšiu typológiu prevratov podali autori článku *Are coups good for democracy?* (Derpanopoulos - Frantz - Geddes – Wright 2016), ktorí reflektujú bezpečnostno-politickú situáciu po rozpade bipolarity a sú ovplyvnení aj teóriou a praxou farebných revolúcií. Vymedzujú štyri druhy (možnosti výsledkov) prevratov: neúspešný prevrat, prevrat bez zmeny režimu (pomerov), prevrat, ktorý nahrádza jedného diktátora druhým a prevrat, ktorý vedie k demokratizácii. Ďalší autori (Powell – Thyne, 2011) uvádzajú, že v rokoch 1950 – 2010 bolo spolu 457 úspešných i neúspešných pokusov o prevraty.

Klasifikácia ale aj kvantifikácia vojenských a tobôž štátnych prevratov má teda len relatívny charakter a je silne podmienená aj osobnosťou výskumníka, resp. použitou metodikou. Vidieť to v prípade porovnávania prístupu E. Luttwaka, v ktorého zozname nie je prevrat v Iráne v roku 1953 ale nachádza sa u D. Hebditcha a K. Connora. U nich však nie je zaradené vyhlásenie výnimočného stavu v Poľsku v roku 1981, ktoré formálne patrilo medzi ochranné prevraty, lebo jeho cieľom bolo nastoliť moc, zaisťujúcej pokračovanie predchádzajúceho politického vývoja v štáte. Ani E. Luttwak, ani D. Hebditch a K. Connor však neuvádzajú medzi neúspešnými prevratmi udalosti v Maďarsku v roku 1956 atď.

Okrem toho možno doplniť, že počty vojenských prevratov a pokusov o ne sa v jednotlivých prípadoch, najmä ak sa budeme podrobne zaoberať jednotlivými štátmi, či regiónmi u jednotlivých autorov líšia, pričom zhruba od roku 1960 do konca 80. rokov minulého storočia je ich početnosť v porovnaní s minulosťou vyššia a každoročne bolo viacero úspešných a neúspešných prevratov aj pokusov o ne, keď nie je výnimkou, že ich počet presiahol aj desať udalostí.

Existujú aj ruskojazyčné zdroje na túto tému. Staršie sú ešte z čias ZSSR, ktoré vychádzali z marxisticko-leninského učenia o vojne a armáde (Tjuškevič – Suško - Džjuba, 1968; Volkogonov – Milovidov - Tjuškevič, 1977), ale teoreticky sa problému vojenských prevratov venovali len okrajovo. Viac sa v tom čase rozoberali regionálne a štátne aspekty tohto fenoménu, najmä v Latinskej Amerike (Lazarev, 1967, Antonov, 1973; Mirskij 1976; Šuľgovskij, 1979).

Aj v súčasnosti sa táto téma v Rusku skúma viac v užšom kontexte štátov a regiónov. Sú však aj širšie koncipované teoretické práce (Pašencev, 1997, Glazunov, 2006; Semenova 2014). Ruským zdrojom by sa mohla venovať pozornosť najmä v kontexte spojenia témy s vytvárajúcim sa multipolárnym usporiadaním moci vo svete.

6 O VOJENSKÝCH PREVRATOCH V ŠTÁTOCH NATO A ICH TEORETICKEJ REFLEXII

Z hľadiska typológie vojenských prevratov uzavrieme, že po druhej svetovej vojne, ktorá ešte stále významným spôsobom ovplyvňuje usporiadanie svetovej politiky, ktoré sa však po rozpade bipolarity zmenilo, môžeme vyčleniť niekoľko základných aj keď špecifických typov vojenských prevratov (i pokusov o ne):

- vojenské prevraty v rozvojovom (treťom) svete,
- vojenské prevraty v bývalom socialistickom bloku (boli len dva – v Poľsku v roku 1981 a v ZSSR v roku 1991 ale v tomto prípade je otázne, či to bol v tom čase ešte socialistický štát),
- vojenské prevraty v západných (liberálno-demokratických štátoch) - ide o Grécko 1967 a Portugalsko v roku 1974 a pokusy vo Francúzsku a Taliansku.

Zvýrazníme prípad Francúzska, kde bol alžírsky puč, alebo prevrat 13. mája 1958. Po jeho neúspechu sa vrátil do vrcholovej francúzskej politiky Ch. de Gaulle⁴, na základe reforiem ktorého sa vytvorila Piata francúzska republika. Druhý neúspešný pokus o vojenský prevrat vo Francúzsku sa uskutočnil v apríli 1961 a nazýva sa tiež alžírsky alebo generálsky puč. Známe je brilantné vystúpenie Ch. de Gaullea v televízii 23. apríla 1961 v rovnošate generála zo 40. rokov, v ktorom vyzval francúzsky ľud a ozbrojené sily, aby mu pomohli.

Špecifickým prípadom je päť vojenských prevratov v Turecku. Ich hlavným motívom bolo udržať kemalizmus, Atatürkov sekularistický politický odkaz, ktorý sa

⁴Ch. de Gaulle (*1890). Po absolvovaní Vojenskej akadémie Saint-Cyr (1912) slúžil ako dôstojník (od mája 1940 ako generál) až do septembra 1944, kedy sa stal predsedom dočasnej vlády Francúzska do januára 1946. Na Ch. de Gaullea sa spáchalo z politikov 20. storočia po F. Castrovi najviac pokusov o atentát. Všetky z nich boli uskutočnené domácou opozíciou - OAS (Organizáciou tajnej armády – franc. *Organisation armée secrète*) na rozdiel od F. Castra, kde išlo prevažne o atentáty podnecované CIA.

za vyše 90 rokov od jeho vytvorenia v bezbrehom pôsobení politického a ekonomického neoliberalizmu, už nedá naplňať. To možno považovať aj za jednu z hlavných príčin neúspešného pokusu o vojenský prevrat v júli 2016, ktoré však majú aj ďalšie aspekty. Tie by sa mali stať predmetom ďalšieho výskumu, či už z pohľadu všeobecnej teórie bezpečnosti, teórie medzinárodnej bezpečnosti, ale aj v súvislosti s paradigmami civilizačného rozvoja súčasnosti – z hľadiska teórie medzinárodných vzťahov najmä vytvárania multipolarity moci v 21. storočí.

V čase bipolarity (60. a 70. rokoch minulého storočia) došlo k úspešným vojenským prevratom ešte v dvoch ďalších členských štátoch NATO – Grécku v roku 1967 a Portugalsku v roku 1974, ale len v Turecku sa uskutočnili opakovane a v dlhom časovom rozmedzí – vyše 55 rokov.

Špecifický prípad predstavuje Taliansko, kde sa ex-post odhalili dva prípravy pokusu o štátny prevrat, do ktorého boli zapojené osoby z vojenských a bezpečnostných kruhov a z podielu na ich príprave sa podozrievala aj CIA. Prvý prípad sa mal stať v decembri 1970 a bol spojený s neofašistickými aktivitami J. V. Borgheseho (bývalého fregatného kapitána v talianskom fašistickom námorníctve) a strany Národný front. Informoval o ňom ľavicový denník Paese Sera vo 18. marca 1971, keď uviedol článok s názvom „Podvratný plán proti republike, odhalený plán krajnej pravice“ (Piano eversivo contro la repubblica, scoperto piano di estrema destra). Vzápätí po jeho uverejnení začalo zatýkanie podozrivých a súdne procesy sa ťahali dlhé roky (Willan, 2002, 90 – 120).

Druhý prípad súvisel s vyšetrovaním činnosti slobodomurárskej lóže P2 (Propaganda Due), ktorej aktivity sa spájajú s mnohými kriminálnymi a teroristickými akciami (ide najmä o podiel na únose a zavraždení bývalého predsedu vlády A. Mora v roku 1978 a atentáte na železničnej stanici v Bologni v roku 1980). Šéf – „veľmajster“ lóže L. Gelli (so stykmi so CIA) pripravoval v roku 1977 tiež vojenský prevrat, aby sa zabránilo eventuálnej účasti talianskych komunistov vo vláde. Britský denník Telegraph v článku o úmrtí L. Gelliho v roku 2015, uviedol, že bol zapletený do najväčších politických a finančných škandálov v Taliansku po druhej svetovej vojne (Licio, 2015).

V 70. a 80. rokoch minulého storočia boli do činnosti P2, ktorá mala pravicovoextrémistické, fašistické zameranie, zapojené osoby zo všetkých relevantných súdobých talianskych politických strán s výnimkou komunistov (Igel, 2006, 302 – 321). Činnosť lóže sa spája aj s tajnou operáciou „Gladio“, ktorá mala diskreditovať a vytlačiť komunistov z mocenských štruktúr, pričom sa počítalo aj s ich fyzickou likvidáciou. V jej rámci CIA a NATO vytvárali sieť polovojenských organizácií osôb „zostávajúcich v tyle protivníka“ (angl. stay-behind). Tie sa mali postaviť na odpor vojskám štátov Varšavskej zmluvy v prípade ich vtrhnutia do

Talianska a iných západoeurópskych štátov uskutočňovať pritom diverzno-partizánske aktivity. (Ganser, 2005; Williams, 2015).

7 ZÁVER

V západných zdrojoch, ktoré sa zaoberajú plne alebo čiastočne zaoberajú problémom vojenských prevratov, sú dve nejasnosti. Prvá spočíva v tom, že terminologicky sa prelínajú pojmy štátne prevraty a vojenské prevraty. Druhá je v tom, ktoré akcie (udalosti) sa zaraďujú medzi vojenské prevraty. Je to do určitej miery dané aj objektívne tým, že hranice medzi násilnou zmenou politických pomerov v štáte a pôsobením vojakov (vojenských elít) v týchto procesoch nemožno úplne oddeliť. Ozbrojené sily sú súčasťou štátu (vojaci patria medzi štátny aparát, vojenské elity sú súčasťou elít štátu) a kooperujú s inými zložkami štátnej moci, ale v určitých podmienkach môžu pôsobiť relatívne samostatne.

Zasahovanie vojakov do politiky môže mať rôzne podoby. Zvýrazníme, že vojenské prevraty (pokusy prebrať moc v štáte vojakmi) sa uskutočňujú nielen v záujme zmeny, ale aj s cieľom zachovať existujúce politické (mocenské) pomery.

Uzavrieme, že napriek množstvu prameňov sú vojenské prevraty fenoménom, ktorý je v západnej sociológii a politológii aktuálne skúmaný len okrajovo a spravidla parciálne. Okrem toho môžeme hovoriť o dvojakom prístupe k jeho skúmaniu.

Na Západe (v liberálno-demokratickom svete) je v súčasnosti, najmä po rozpade bipolarity, vojenský prevrat prakticky už neuskutočniteľný. Ide teda o fenomén, ktorý patrí k nezápadnému, „nedemokratickému“ svetu, kde je ešte stále pomerne frekventovaný. Do akej miery sú tieto prevraty spojené aj so zahraničnými silami, vrátane tých, ktoré sú podporované Západom (liberálnymi demokraciami), nie je spravidla predmetom výskumu.

Vážnym politicko-morálnym problémom je, či možno nastoliť tu „správnu“ štátnu moc aj „nesprávnym“, právne, politicky i morálne spochybniteľným spôsobom. Za najtragickejší príklad v tomto smere považujeme Pinochetov vojenský prevrat v Čile v roku 1973, ktorý bol podporovaný USA a jeho deformácie sa na Západe prehliadali a dokonca sa neraz ukazovalo na jeho ekonomický prínos smerom k liberalizácii.

Z politologického, právneho i etického hľadiska je vojenský prevrat hodnotený veľmi kriticky – spravidla až odsudzujúco, pričom sa bežne spája s označením za vlastizradu. Ide o jeden z najhorších, „najsurovejších“ spôsobov „nedemokratickej“ zmeny moci, ktorého atribútom je nelegitímne použitie ozbrojeného násillia spravidla časťou vojenskej elity (liberálno-demokratického) štátu s politickým cieľom.

Je však aj druhý typ, resp. politicko-právna i morálna dimenzia vojenských prevratov – vojenské prevraty uskutočnené v „nedemokratických“ štátoch, s cieľom zmeniť nielen formálne vládnu (štátnu) moc, ale prispieť aj k jej kvalitatívnej premene

na liberálno-demokratický režim, k prechodu k nemu. Niekedy sa objavuje aj dilema či všetky vojenské prevraty sú len „zlé“ a či môžu byť aj „dobré“.

Tretí typ (právno-politická dimenzia) vojenských prevratov sú vojenské prevraty v „nedemokratických“ štátoch. Považujú spravidla za jeden zo znakov spojených s ich autoritárskym, „totalitným“ a pod. označovaným charakterom, v ktorom sa štátna (vládna) moc mení „nedemokratickým“ spôsobom.

S rozsiahlym skúmaním vojenských prevratov ako bezpečnostno-politického fenoménu sa stretávame v prameňoch, ktoré pracovne možno označiť za „politicko-historické“ prameňov, a zaoberajú sa najmä týmito udalosťami v 20. storočí, pričom ide o ich konkrétnu situačnú analýzu s dôrazom na čas, priestor a aktérov (vodcov), v jednotlivých štátoch ale veľmi často aj v regionálnom kontexte. Najväčšia pozornosť sa venuje vojenským prevratom po druhej svetovej vojne, kam sa zaraďujú najmä tie, ktoré sa stali v štátoch Blízkeho východu a v Latinskej Amerike.

Skúmanie a analýza vojenských prevratov v Turecku (najmä v kontexte neúspešného pokusu v roku 2016), popr. analýza vplyvu vojakov na tureckú politiku a spoločnosť predstavuje relatívne samostatný ale aj zložitý problém. Téma vyžaduje vzhľadom na jej aktuálnosť ale aj špecifiku (až výnimočnosť) samostatný výskum.

REFERENCES:

1. ACEMOGLU, D. - TICCHI, D – VINDIGNI, A. (2010): A Theory of Military Dictatorships. In: *American Economic Journal: Macroeconomics* 2010, r. 2, č. 1, p. 1-42.
2. ANTONOV, J. A. (1973): *Brazília: armija i politika*. Moskva : Nauka, 1973, 256 s.
3. BANKOWICZ, M. (2009): *Zamach stanu. Studium teoretyczne*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009, 134 s. ISBN 9788323326281.
4. BERT, W. (2011): *American Military Intervention in Unconventional War From the Philippines to Iraq*. London : Palgrave Macmillan, 2011, 266 p., ISBN 978-0230337817.
5. BRÖCKERS, M. (2013): *JFK - Staatsstreich in Amerika*. Frankfurt/Main : Westend, 2013, 288 p., ISBN 978-3864891427.
6. BURK, J. (1998): The Logic of Crisis and Civil-Military Relations Theory: A Comment on Desch, Feaver, and Dauber. In: *Armed Forces & Society*, 1998, 24, 3, p. 455-462.
7. BURK, J. (2002): Theories of Democratic Civil-Military Relations. In: *Armed Forces & Society*, 2002, 29, 1, p. 7-29.

8. BUTLER, M. J. (2003): U.S. Military Intervention in Crisis, 1945-1994 An Empirical Inquiry Of Just War Theory. In: *Journal of Conflict Resolution*, 2003. 47, 2, p. 226-248.
9. CARAFANO, J. J. (2015): Memo to the President: How to Transform Civil-Military Relations. [Online.] In: *The National Interest*, 2015. [Citované 29.10.2016] Dostupné na internete: <<http://nationalinterest.org/feature/memo-the-president-how-transform-civil-military-relations-12715>>.
10. CARLTON, E. (2001): *Militarism: Rule Without Law* 2nd ed. Aldershot : Ashgate, 2001, 216 p., ISBN 978-0754605379.
11. COLLINS, J. J. (2010): What Civil-Military Crisis? In: *Armed Forces Journal*, 2010, 146, 2, p. 18-21.
12. CONRY, B. (1997): *U.S. "Global Leadership": A Euphemism for World Policeman*. [Online.] In: *Cato Institute Policy Analysis*, 1997. Dostupné na internete: <<https://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa267.pdf>>.
13. DAVIES, N. (2000): *Europa. Rozprawa historyka z historią*. Kraków: Znak 2000, 1408 s., ISBN 978-8324014248.
14. DAUGHERTY, W. J. (2004): *Executive Secrets: Covert Action and the Presidency*. Lexington : University Press of Kentucky, 2004, 298 s., ISBN 8-0813123349.
15. DERPANOPOULOS, G. – FRANTZ, E. – GEDDES, B. – WRIGHT, J. (2016): Are coups good for democracy? In: *Research and Politics*, 2016, 3, 1, p. 1-7.
16. EISENHOWER, S. (2011): 50 years after the 'military-industrial complex,' what Eisenhower really meant. [Online.] In: *Washington Post*, 2011. Dostupné na internete: [Citované 15.10.2016.] <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/01/14/AR2011011406229.html>>.
17. FINER, S. E. (1962): *The Man on Horseback. The Role of the Military in Politics*. London : Pall Mall Press, 1962, 276 p.
18. FOSTER, G. D. (1997): Confronting the crisis in civil military relations. In: *The Washington Quarterly*, 1997, 20, 4, p. 15-33.
19. GANSER, D. (2005): *NATO's Secret Armies: Operation GLADIO and Terrorism in Western Europe*. London : Routledge, 2005, 336 p., ISBN 978-0714685007.
20. GLAZUNOV, O. N. (2006): *Gosudarstvennyj perevorot. Strategija i tehnologiji*. Moskva : Olma-Press, 2006, 448 s. ISBN 978-5948948395.
21. GLENNON, M. J. (2003): *Limits of Law, Prerogatives of Power: Interventionism after Kosovo*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003, 250 s., ISBN 978-1403963666.

22. HEBDITCH, D. – CONNOR, K. (2009): *How to Stage a Military Coup. From Planning to Execution*. New York : Skyhorse, 2009, 256 p., ISBN 978-1602393752.
23. HUNTINGTON, S. P. (1968): *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press; 1968, 490 p.
24. HUNTINGTON, S. P. (1957): *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge : Belknap Press, 1957, 534 s.
25. HUNTINGTON, S. P. (1995): Reforming Civil-Military Relations. In *Journal of Democracy* 1995, 6, 4, p. 9-17.
26. IGEL, R. (2006): *Terrorjahre: Die dunkle Seite der CIA in Italien*, überarb. und ergänzte Neuaufl., München: Herbig, F. A., 2006, 472 p., ISBN 978-3776624656.
27. JANOWITZ, M. (1960): *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Glencoe: The Free Press, 1960, 464 p.
28. JANOWITZ, M. (ed.): *The New Military; Changing Patterns of Organization*. New York : Russell Sage Foundation, 1964, 369 p.
29. JANOWITZ, M.: From Institutional to Occupational: The Need for Conceptual Continuity. In *Armed Forces & Society*, 1977, 4, 1, p. 51-54.
30. KOHN, R. H (1994): Out of Control: The Crisis in Civil-Military Relations. In *The National Interest*, 1994, 35, p. 3-17.
31. KOHN, R. H. (2008): Coming Soon: A Crisis in Civil-Military Relations. [Online.] In: *World Affairs*, 2008. [Citované 29.10.2016] Dostupné na internete: <<http://www.worldaffairsjournal.org/article/coming-soon-crisis-civil-military-relations>>.
32. KÜMMEL, G. - CAFORIO, G. - DANDEKER, C. (Eds.) (2009): *Armed Forces, Soldiers and Civil-Military Relations Essays in Honor of Jürgen Kuhlmann*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009, 296 p., ISBN: 978-3531163246.
33. LAZAREV, M. I. (1967): *Dvorcovyje perevoroty v stranach Latinskoj Ameriki (meždunarodnopravovoje priznanije novych pravitel'stv)*. Moskva : Juridičeskaja literatura, 1967, 192 p.
34. LICIO (2015) Licio Gelli, financier – obituary. [Online.] In: *Telegraph*, 2015. [Citované 13.10.2016.] Dostupné na internete: <<http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/12054716/Licio-Gelli-financier-obituary.html>>.
35. LUTTERBECK, D. (2013): Arab Uprisings, Armed Forces, and Civil–Military Relations, In *Armed Forces & Society*, 2013, 39, 1, p. 28-52;
36. LUTTWAK E. (1969): *Coup d'État: A Practical Handbook*. New York: Alfred A. Knopf 1969, 209 p.

37. MALAPARTE, C. (1931, 2008): *Technique du coup d'état*. Paris, Grasset, 2008, 224 p., ISBN 978-2246139836.
38. MILLS, C. W. (1966): *Mocenská elita*. Praha: Orbis, 1966, 504 s.
39. MIRSKIJ, G. I. (1976): „Tretij mir“: *Obščestvo, vlast', armija*. Moskva : Nauka 1976, 408 s.
40. MOSKOS, C. C. jr. (1977): From Institution to Occupation: Trends in Military Organization. In *Armed Forces & Society* 1977, 4, 1, p. 41-50.
41. MOSKOS, C. C. – WOOD, F. R. (eds.) (1988): *The Military: More Than Just a Job?* New York : Brassey's, 1988, 324 p. ISBN 978-0080343211.
42. NIELSEN, S. C. – SNIDER, D. M. (eds.) (2009): *American Civil-Military Relations: The Soldier and the State in a New Era*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009. 409 p. ISBN 978-0801892882.
43. NORDLINGER, E. A. (1976): *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. Upper saddle River : Prentice Hall College, 1976, 224 p., ISBN 978-0138221638.
44. ODETOLA, O. (2013): *Military Regimes and Development: A Comparative Analysis in African Societies*. London : Routledge, 2013. 210 p., ISBN 978-0415849586.
45. OWENS, M. T. (2011): *US Civil-Military Relations After 9/11: Renegotiating the CivilMilitary Bargain*. New York: Continuum, 2011. 211 p., ISBN 978-1441160836.
46. QUIGLEY, J. B. (2007): *The Ruses for War: American Interventionism Since World War II*. 2nd rev. ed. Amherst : Prometheus Books, 2007, 440 p. ISBN 978-1591025160.
47. PAŠENCEV, Je. N. (1997): *Vojennyje režimy: istorija i sovremennost'*. Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 1997, 176 s., ISBN 5-86384056X.
48. PAŠENCEV, Je. N. (2016): Armija i politika: k prirode vojnyh perevorotov v period choldnoj vojny (1940-1980-e gg.). [Online.] In: *Gosudarstvennoje upravlenije. Elektronnyj vestnik*, 2016. [Citovan0 16.10.2017.] Dostupné na internete: <<https://cyberleninka.ru/article/n/armiya-i-politika-k-prirode-voennyh-perevorotov-v-period-holodnoj-voyny-1940-1980-e-gg>>.
49. POWELL, J. M. – THYNE, C. L. (2011): Global instances of coups from 1950 to 2010 A new dataset. In: *Journal of Peace Research*, 2011, 48, 2, s. 249-259.
50. PRADOS, J. (2006): *Safe for Democracy: The Secret Wars of the CIA*. Chicago : Ivan R. Dee, 2006, 752 p., ISBN 978-1566635745.
51. RAY, P. J. (2004): *To Kill a Country: The Murder of JFK and the Coup d'etat in America, Revelations from the Confessed Assassin*. Walterville : Trine Day 2004, 528 p., ISBN 978-0972020763.

52. RASMUSSEN, A. F. (2016): The United States Must Be the World's Policeman. [Online.] In: *Wall Street Journal*, 2016. [Citované 9.10.2017.] Dostupné na internete: <<https://www.wsj.com/articles/the-united-states-must-be-the-worlds-policeman-1474412665>>.
53. SEMENOVA, T. N. (2014): *Suščnost i formy prechoda gosudarstvennoj vlasti v istoriji občestva. Legitimnaja smena vlasti, gosudarstvennyje perevorty, revoljuciji, graždanskije vojny*. Moskva : Lenand, 2014, 200 s., ISBN 978-5971012313.
54. SCHIFF, R. L. (2008): *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. New York, New York : Routledge, 2008, 173 p., ISBN 978-0415773409.
55. SINGH, N. (2014): *Seizing Power: The Strategic Logic of Military Coups*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014, 264 p., ISBN 978-1421413365.
56. SNIDER, D. M. - CARLTON-CAREW, M. A. (eds.) (1995): U.S. Civil-Military Relations. In: *Crisis or Transition?* Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 1995. 224 s.
57. STRABNER, A. (2013): *Militärdiktaturen im 20. Jahrhundert: Motivation, Herrschaftstechnik und Modernisierung im Vergleich*. Wiesbaden : Springer, 2013, 388 p., ISBN 978-3658021559.
58. SZAYNA, T. S., et al. (2007): *The Civil-Military Gap in the United States: Does It Exist, Why, and Does It Matter?* Santa Monica: RAND, 2007, 177 p.
59. ŠKVRNDA, F. (2015): O vybraných medzinárodno-bezpečnostných aspektoch ukrajinskej krízy v historicko-sociologickom kontexte. In: *Medzinárodné vzťahy* 2015, r. 13, č. 1, s. 30-52.
60. ŠULGOVSKIJ, A. F. (1979): *Armija i politika v Latinskoj Amerike*. Moskva : Nauka, 1979, 566 s.
61. TJUŠKEVIČ, S. – SUŠKO, N. Ja. – DZJUBA, Ja. S. (red.) (1968): *Marksistsko-leninskoje učenije o vojne a armiji*. Moskva: Vojenizdat 1968, 392 s.
62. VOLKOGONOV, D. A. – MILOVIDOV, A. S. – TJUŠKEVIČ, S. A. (red.) (1977): *Vojna i armija. Filosofsko-sociologičeskij očerk*. Moskva : Vojenizdat 1977, 416 s.
63. WILLAN, P. (2002): *Puppetmasters: The Political Use of Terrorism in Italy*, San Jose - New York – Lincoln – Shanghai : Autors Choice Press 2002, 375 p., ISBN 0595246974
64. WEBERMAN, A. J. – CANFIELD, M. (1975, 1992): *Coup d'Etat in America: The CIA and the Assassination of John F. Kennedy*, rev. ed. San Francisko : Quick American Archives 1992, 382 p., ISBN 978-0932551108.

65. WEINER, T. (2007): *Legacy of Ashes: The History of the CIA*. New York : Doubleday, 2007, 702 p., ISBN 978-0385514453.
66. WILLIAMS, P. L. (2015): *Operation Gladio: The Unholy Alliance between the Vatican, the CIA, and the Mafia*. Amherst : Prometheus Books, 2015, 381 p., ISBN 978-1616149741.